

אל תפריז קתיאורית

ו באיות ולב אתה

על המקום בו נגמרת האינטואיציה ומתחילה התיאוריה

משמעוטי מעבר להשגה האינטואיטיבית שלנו.

הפער הזה בין תפישת העולם האינטואיטיבית שלנו לבין המבנה האמיתי של המציאות, בעצם, לא צריך להפתיע אותנו. מה שקרוי "תפישת עולם אינטואיטיבית" הוא למעשה אוסף של הטיות קוגניטיביות מולדות, שנטבעו במוח האנושי במהלך דורות של אבולוציה. אין כל סיבה להניח שהן יהיו מותאמות באופן מיטבי, או בכלל, להבנה המדעית. בחיי היומיום, האדם הקדמון היה יכול, וגם אנחנו יכולים, להסתדר יפה מאוד עם נוזלים, מבלי לדעת דבר על תנועה בראונית של מולקולות; השימוש בגרמי השמיים לניווט או לחישוב לוח השנה אינו מצריך הבנה במרחב המעוקם

האדם מסווג סיווגים, והמדע הופך אותם על פיהם. כולנו חשבנו, בהיותנו ילדים, שדולפין ולווייתן הם דגים, אבל מתברר, כך אומר לנו המדע, שהם בכלל יונקים. ואם חשבתם שפטריות שייכות לממלכת הצומח, טעות בידכם - הן ממלכה נפרדת, משהו בין החי לצומח. בתחום המיון הביולוגי, כמו בתחומים אחרים, המדע ממיר את הקריטריונים החיצוניים שאנו משתמשים בהם (צורה, צבע, התנהגות וכיו), במהיות נסתרות (מטבוליזם, מוצא גנטי וכיו). תהליך הדרגתי זה החל למעשה במהפכה המדעית של המאה ה-17; כבר גליליאו וניוטון הכירו בכך שהמושגים החדשים שאליהם נזקקו על מנת לנסח את התיאוריות שלהם - תנועה ללא חיכוך, כוח הפועל מרחוק - צועדים צעד

של תורת היחסות הכללית. תהפוכות מושגיות, שבעקבותיהן קטגוריות אינטואיטיביות מפנות את מקומן לקטגוריות תיאורטיות, לא פסחו גם על הבלשנות המודרנית. אחת מהן היתה מרחיקת לכת ביותר, ועניינה הסיווג הדקדוקי של קבוצות פעלים. נבחן את הדוגמאות הבאות:

1. השעון התקלקל.
2. הכלב התרוצץ.
3. הילד פרץ את כל הדירות.
4. כל הדירות נפרצו.

הסיווג המסורתי של הפעלים ב-(1) - (4) - שעדיין נהוג בספרי הלימוד - הוא דו-שלבי. ראשית, מביחיים בין פעלים

ואל 18 ט"ו כן אתה יודע
 אלו כן אני אח בטיח
 אתה לא תוכלו קת'אורים
 קיוון בלית ולב אתה

מה שחשוב הוא העובדה המפתיעה, שמבדק השייכות העקיפה מבחין בין הפעלים ב-(1)-(3) בדיוק כמו מבדק סדר המילים:

- 11. השעון של רינה התקלקל / השעון התקלקל לרינה.
- 12. הכלב של רינה התרוצץ / * הכלב התרוצץ לרינה.
- 13. כל הדירות של הקבלן נפרצו / כל הדירות נפרצו לקבלן.

שימו לב שכל הפעלים מאפשרים שייכות ישירה, אבל "התרוצץ", להבדיל מ"התקלקל" ו"נפרץ", אינו מאפשר שייכות עקיפה. (11)-(13) חושפים אותו דפוס שנחשף ב-(5)-(7): פועל עומד אחד ("התקלקל") מתנהג כמו פועל סביל ("נפרץ"), ופועל עומד שני ("התרוצץ") מתנהג אחרת.

הגבלה מעניינת מתגלה כשבדקים שייכות עקיפה עם פעלים יוצאים: התוצאה דקדוקית, אבל השם המשוויד חייב להיות המושא (להבדיל משייכות ישירה, שיכולה לחול הן על הנושא והן על המושא):

- 14. הילד של הקבלן פרץ את כל הדירות.
- 15. הילד פרץ את כל הדירות של הקבלן.
- 16. הילד פרץ לקבלן את כל הדירות. ←

- 7. * נראה לי שהתרוצץ הכלב.
- 8. * נראה לי שפרץ הילד את כל הדירות.

הנה, אם כן, קריטריון בלשני מובהק - היפוך סדר הנושא והפועל - ש"חותך" את העוגה ב-(1)-(4) לאורך קווים שונים מהחיתוך האינטואיטיבי: לא האבחנה בין פעיל וסביל, ולא האבחנה בין פועל עומד לפועל יוצא, מתארים נכונה את החלוקה בין (5)-(6) לבין (7)-(8). במקום זאת, נראה כי פעלים עומדים מסויימים (כמו "התקלקל") מתנהגים כמו פעלים סבילים ("נפרץ"), בעוד שפעלים עומדים אחרים ("התרוצץ") מתנהגים כמו פעלים יוצאים ("פרץ").

המבדק הבא מחדד את המסקנה הזאת. בעברית יש שתי דרכים בולטות לציון יחס שייכות במשפט פעלי. בדרך אחת, הבעלים מופיע לאחר מילת היחס "שלי", כחלק מן הצירוף הכולל את שם העצם המשוויד, כמו ב-(9). בדרך השנייה, הבעלים מופיע כמושא עקיף, עם הסמן "ל-", כמו ב-(10):

- 9. גיל שבר את המשקפיים של רינה.
- 10. גיל שבר לרינה את המשקפיים.

נכנה את שתי הדרכים הללו כך: "שייכות ישירה", כמו ב-(9), ו"שייכות עקיפה", כמו ב-(10). (9) ו-(10) אינם שווים-משמעות, כמובן, אולם האיפיון המדוייק של הבדל המשמעות ביניהם אינו חשוב לענייננו.

פעילים (1)-(3) לסבילים (4); קריטריון הסיווג כאן הוא צורני, או מורפולוגי (בניין הפועל). שנית, בתוך הפעלים הפעילים, מבחינים בין פעלים עומדים (1), (2) (שאינם לוקחים מושא ישיר) לבין פעלים יוצאים (3) (שלוקחים מושא ישיר); קריטריון הסיווג כאן הוא מספרי (מספר המשתתפים באירוע, ובעגה הבלשנית - מספר הארגומנטים של הפועל).

כל כמה שהקריטריונים הללו אינטואיטיביים, ומקילים עלינו לסווג פעלים, מעולם לא ניתן נימוק משכנע שהם באמת מהותיים מבחינה בלשנית. ואכן, כשבדקים יותר לעומק, מתברר שקיימת חלוקה אחרת, פחות גלויה לעין, אך בעלת תוקף הסברי מוצק יותר. נתחיל במבדק פשוט - סדר מלים. שימו לב שהנושא והפועל יכולים להתחלף במקומותיהם ב-(1) וב-(4), אך לא ב-(2)-(3). ליתר דיוק, החילוף במקרה הראשון יוצר משפטים טבעיים, ראו דוגמאות (5), (6). אך במקרה השני, מתקבלים משפטים בעלי צלצול מאוד מליצי, שניתן לפגוש בהם רק בטקסטים (כמו סיפורי ילדים), לא בדיבור ספונטני.

הדבר מתבלט מאוד כאשר משלבים אותם בהקשר דיבורי מובהק, כמו "נראה לי ש..."; התוצאה פשוט אינה קבילה, ראו דוגמאות (7)-(8) (כוכבית מציינת משפט לא קביל):

- 5. נראה לי שהתקלקל השעון.
- 6. נראה לי שנפרצו כל הדירות.

שימו לב ש-(16) יכול להתפרש רק כמו (15), לא כמו (14). זהו גילוי לא טריוויאלי, שכן על פניו, לא ברור מה מונע יצירת יחס שייכות (קרי, אבהות) בין הקבלן לילד ב-(16). המשמעות המבוקשת סבירה בהחלט, כפי ש-(14) מראה, וכבר ראינו ששייכות עקיפה יכולה לחול על הנושא, כמו ב-(11). מ-(14)-(16) עולה שלא מספיק לסווג פעלים כמות שהם, אלא יש להבחין בין ארגומנט הנושא לארגומנט המושא. ואכן, ברגע שעושים כך, התמונה מתבהרת להפליא. בדיקה מקיפה מגלה חלוקה שיטתית של מערכת הפועל כולה: המושא הישיר של "פרץ" מייצג את כל המושאים הישירים; הנושא של "נפרץ" מייצג את כל הנושאים של פעלים סבילים. ואילו הפעלים העומדים נחלקים לשתי קבוצות - אלה דוגמת "התקלקל", שמתנהגים כמו הנושא הסביל, ואלה דוגמת "התרוצץ", שמתנהגים כמו הנושא הפעיל. הבלשנים מכנים את הפעלים העומדים בקבוצה הראשונה "אָנאַקוֹזיביס", ואת אלה שבקבוצה ב' "אָנאַרְגִיביס".

פעלים אנאקוזיביס, אם כן, דומים לפעלים סבילים בכך שהנושא שלהם מתנהג תחבירית כמו המושא הישיר של פעלים יוצאים. פעלים אנארגטיביים, לעומתם, הם פעלים שהנושא שלהם מתנהג כמו נושא רגיל של פעלים יוצאים.

לחילופין, ובאופן שקול לחלוטין, ניתן למיין את הארגומנטים של הפעלים השונים, במקום את הפעלים עצמם:

17. קבוצה א': מושא של פועל יוצא, נושא של פועל סביל, נושא של פועל אנאקוזיבי.
- קבוצה ב': נושא של פועל יוצא, נושא של פועל אנארגטיבי.

18. הכללות:

- א) ארגומנט מקבוצה א' יכול להופיע אחרי הפועל, ארגומנט מקבוצה ב' אינו יכול.
- ב) ארגומנט מקבוצה א' יכול להיות משוייך שייכות עקיפה, ארגומנט מקבוצה ב' אינו יכול.

קבוצת האנאקוזיביס כוללת פעלים שהנושא שלהם עובר שינוי מצב (התקלקל, נרקב), שינוי מיקום (הגיע, נפל), פעלי קיום, הופעה והיעלמות (התקיים, אבד) ועוד. קבוצת האנארגטיביס כוללת פעלים שהנושא שלהם יוזם פעילות (עבד, התרוצץ), חווה מצבים מנטליים (דאג, התלבט), פעילויות גוף (צחק, רעד) ועוד. הקורא יכול לוודא שאכן הפעלים הנ"ל מקיימים את ההכללות ב-(18).

למעשה, האבחנה בין שני סוגים אלה של פעלים עומדים היא מהתגליות החשובות של הבלשנות המודרנית, תגלית בת 25 שנה בסך הכול. מבחינה אמפירית, מדובר באחת האבחנות המוצקות ביותר שבידינו: בכל שפה שנבדקה, ישנם כמה וכמה מבדקים דקדוקיים ש"חוצים" את קבוצת הפעלים העומדים לפי הנושא שלהם - האם הוא מתנהג כמושא או כמושא של פעלים יוצאים. השאלה המסקרנת היא, כמובן, מהי התכונה המשותפת לכל הפעלים האנאקוזיביס, ומהי עבור האנארגטיביס? למרות התחושה שיש תכונה סמנטית כזאת (משהו כמו "סבילות" לעומת "פעילות"), מתברר שקשה מאד להגדירה במדויק. ניתן לומר שזיהוי התכונה האמורה היא שאלת "מיליון הדולר" עבור בלשנים רבים.

מבלי להתחייב לפתרון החידה הסמנטית, אנו יכולים לפתח השערה

סבירה בדבר ההבדל התחבירי בין קבוצות א' ו-ב', שתסביר את ההכללות ב-(18). נניח שפועל יכול להופיע לפני שם עצם רק אם שם העצם הוא מושא שלו (זו הנחה פשטנית מאוד, אך נסתפק בה). ונניח גם ששייכות עקיפה מוגבלת למושאים בלבד. אזי מ-(18) מתברר, שהנושא של פעלים סבילים ("נפרץ") ואנאקוזיביס ("התקלקל") הוא בעצם גם "מעין מושא". דבר זה מובן מאליו ביחס לפעלים הסבילים - הרי הנושא של הסביל הוא המושא של הפעיל. מה שלמדנו כעת הוא שיש פעלים שצורתם אינה סבילה (התקלקל, אבד וכיו'), ואף על פי כן, ה"תחביר" שלהם סביל. כיצד יכול הנושא של פועל להיות גם "מעין מושא" שלו? למשל, אם הוא מתחיל את "חיינו" כמושא ורק אז נע לעמדת הנושא. החקירה הקטנה שלנו, שהתחילה בדוגמאות (1)-(4), הובילה אותנו די רחוק. הסיווג המייד, האינטואיטיבי, של פעלים (יוצא לעומת עומד) התברר כשטחי מדי. הוא אמנם מועיל כאמצעי לתיאור העובדות, אך אינו מספיק לביאורן. לשם כך, יש לחדור מתחת לפני השטח ולבדוק כיצד מתנהגים הפעלים תחת מבדקים דקדוקיים שונים, ואף להשוות את תוצאות הבדיקה המתקבלות בשפות שונות. מי שנותן לחקירה להוביל אותו עד לסופה המסקני, עשוי לגלות שהקטגוריות הראשוניות שלו מתמוססות, ואת מקומן תופסות קטגוריות תיאורטיות חדשות, בלתי צפויות. העמקת התובנה המדעית, ללא ספק, מפצה גם כאן על התערערות הבסיס האינטואיטיבי.